RECENZE

Ladislav Cabada, Michal Kubát a kol.: Úvod do studia politické vědy

Eurolex Bohemia, Praha, 2002, 445 str.

Jan Kysela*

Na sklonku loňského roku se na trhu objevil další titul z produkce pražského nakladatelství Eurolex Bohemia, nazvaný „Úvod do studia politické vědy". Jde o kolektivní práci – učebnici týmu sedmi autorů v čele s editory *L. Cabadou* a *M. Kubátem*, jež se stala základem nové politologické edice jmenovaného nakladatelství.

Kolektivní práce jsou spjaty s výhodami i riziky. Umožňují svěřit jednotlivá témata specialistům, čímž se předchází možné povrchnosti. Na druhou stranu bývá obtížné přesvědčit specialistu, že „jeho" téma je pouze jedním z mnoha a měl by se proto ubránit přílišným detailům a přizpůsobit adekvátnímu poměru svého podílu na textu jako celku. Nikdy navíc nelze zcela odstranit různost stylů, promítající se nejen v jazyce, ale také třeba v rozsahu poznámkového aparátu, množství a původu použité literatury apod. Naznačená negativa nijak zvlášť nevadí u sborníků, u učebnic by však mohla působit rušivě. Mám nicméně za to, že v recenzované práci se vyskytují v únosné míře. Přesto však můžeme některé části knihy číst téměř jako esej (politické ideologie), zatímco v jiných (politické strany a volební systémy) tryskají fakta z každého řádku. Ne vždy je to přitom dáno povahou zkoumaného předmětu.

Práce je rozčleněna na předmluvu a šestnáct kapitol, pravidelně obsahujících shrnutí výkladu a seznam literatury (citované a k dalšímu studiu).

Předmluva editorů neslouží jen k osvětlení účelu práce, ale obsahuje i zajímavá zamyšlení nad moderní demokracií, charakterizovanou možností maximální politické participace a současně realitou participa-

* JUDr. Jan Kysela, Ph.D., Kancelář Senátu a Právnická fakulta UK

ce omezené, nebo nad typy politologů profilujících se u nás v 90. letech (entuziasté – samouci, emigranti, odborníci z jiných oborů, čerství absolventi nově etablovaných akademických pracovišť).

Ostatně českou politologii, její institucionální i personální dimenzí, se v první kapitole, nazvané „Politická věda jako samostatná společenskovědní disciplína", zabývá i *L. Cabada*. Základem empirické politické vědy je *Comtův* pozitivismus; politickou filosofii autor považuje za předobraz normativně-ontologické složky politické vědy. Odkazuje na spory o samostatnost politické vědy (předmět a metody), jakož i na její dosti dlouhodobé vnímání v českých zemích jako specifické metody studia ústavního práva.

P. Rosůlek se ve druhé kapitole pokouší o splnění nelehkého úkolu, totiž vymezit „Politiku jako předmět zájmu politické vědy". Politika je typická mnohými tenzemi (přítel – nepřítel, vládnoucí – ovládaní atd.), je spojena jak s konfliktní autoritativní alokací hodnot, tak s úsilím o sociální harmonii. Pravidelnou součástí jejích různých definic je prvek moci. Ilustrací její mnohoznačnosti je trojice anglických pojmů, vždy znamenajících „něco z politiky": *polity*, *policy* a *politics*.

Autorkou dalších dvou kapitol je *B. Říchová*. V první z nich, „Metodologie politické vědy", se vrací do minulosti, k vývoji chápání politické vědy jako vědy samostatné. Dále vypočítává tři základní metodologické přístupy: historický (studium jevu či vztahu v historické perspektivě), legalistický (ústavní uspořádání a právní úprava mocenských vztahů) a institucionální (studium politických institucí). Jako doplňkové metody politologie uznává experiment, v návaznosti na *policy analysis*, i simulaci uplatňovanou např. v teorii her.

Další z kapitol sepsaných *B. Říchovou* pojednává o „Komparativní politologii". Informace o politických systémech a zákonitostech jejich vývoje slouží jako substituce experimentu; za účelem generalizace je však nelze čerpat pouze z jediného systému. Po vzoru *Blondelově* autorka odlišuje komparaci od prostého srovnání; z hlediska vztahu k časové ose odděluje komparaci diachronní a synchronní. V politologii se setkáme s aplikací komparativní metody na případové studie, analýzu totožných procesů a institucí, klasifikaci omezeného souboru zemí i při globálních a regionálních statistických analýzách. Mimořádný význam zaznamenává komparativní metoda od 60. let 20. století, počínaje etablováním „nové komparativní politické vědy" až k renesanci institucionálních přístupů, tentokráte v hávu nového institucionalismu.

Kapitolu věnovanou „Politické filosofii" napsal *M. Skovajsa*. Uvádí nás do diskuse o „vědeckosti" politické filosofie, jejíž účel spatřuje v úsilí o poznání správného politického zřízení (*Sollen* versus *Sein*). Rozlišuje politickou filosofii klasickou (antika a středověk), moderní (16. až 19. století) a současnou, kterou sleduje v linii kontinentální (obsahové problémy) a analytické (analýza pojmů vlastní zejména anglosaské oblasti). S vědou zkoumající zkušenostně přístupné stránky skutečnosti se setkává vlastně jen normativní politická filosofie, jež se zaměřuje na vyjasnění a zdůvodnění normativního rámce života společnosti. V podmínkách hodnotového pluralismu a konfliktnosti hodnot se politická filosofie soustřeďuje na výběr nejracionálnější varianty jednání. Hodnoty autor považuje jednak za cíle, jednak za kritéria posuzování cílů; liší se mj. v míře abstrakce nebo vzájemné neslučitelnosti. Jedním z řešení konfliktu hodnot je politický liberalismus, jenž ty nejspornější vyděluje z politiky, tj. ze sféry veřejného rozhodování.

Vzhledem k nutně omezenému rozsahu je velmi ambiciosní kapitola šestá, jež nese název „Politické ideologie"; jejím autorem je *P. Rosůlek*. Sleduje pojem ideologie až k jeho vzniku na sklonku 18. století, klasifikuje jeho neutrální a kritické pojetí, včetně ideologie jako „falešného vědomí". Dále se zabývá jednotlivými vybranými politickými ideologiemi: liberalismem (člověk jako zdroj morálních hodnot, odvozenost původně omezeného státu, umírněnost), konzervatismem (skepse k radikálním změnám, tradice, hierarchie), socialismem (utopickým, marxistickým, sociálně demokratickým atd.), environmentalismem, feminismem, nacionalismem a islámským fundamentalismem.

Sedmá kapitola, sepsaná *B. Říchovou*, pojednává o „Politickém systému". Systémový přístup byl jedním z důsledků snahy o odpoutání se od tzv. legálních aspektů politiky; pokouší se postihnout vzájemnou závislost částí systému, vztahy mezi politickými aktéry a současně i vymezení se vůči okolí systému. Pracuje s pojmy vstupů (vztah společnosti a politiky: socializace, artikulace zájmů), výstupů (rozhodnutí) a zpětné vazby. Je spojen zejména se jmény *Parsonsovým* a *Eastonovým*, ale v navazujících studiích, rozpracovávajících nové modifikace a dílčí aspekty konceptu, i se jmény dalších badatelů (především *G. Almond* – strukturně-funkcionální přístup).

Následuje soubor čtyř kapitol *M. Kubáta*. První z nich je nadepsána „Politické režimy – formy vlády". Autor nejdříve vymezuje politický režim jako normativní subsystém politického systému, jenž má legitimizační funkci. Spojuje jej pouze s demokratickými politickými systémy. Dále zkoumá základní atributy parlamentarismu, prezidencialismu a semiprezidencialismu. Za zvláštní formu, variantu vlády shromáždění s absentující dělbou moci, považuje režim švýcarský. Svůj výklad uzavírá konstatováním o neexistenci ideálního politického režimu.

Další kapitola je věnována „Politickým aktérům", tj. zájmovým skupinám a politickým stranám, jež od sebe nelze vždy zcela ostře odlišit. Zájmové skupiny (politické zájmové skupiny s materiálními zájmy a nátlakové skupiny s ideologickými zájmy) vykonávají vliv na držitele moci, někdy bývají zárodkem politických stran. *M. Kubát* klasifikuje jejich funkce, strategie ovlivňování rozhodovatelů i vzájemný vztah se státem (modely pluralistický, korporativní a *policy networks*).

Politické strany usilují o dobytí a výkon moci. Autor je odlišuje od politických hnutí, zkoumá jejich historii, institucionalizaci, typologie, funkce a cíle.

Na toto téma plynule navazuje desátá kapitola „Stranické systémy". Za ty je označen souhrn politických stran a jejich vzájemné vztahy. Konkrétní podoba stranických systémů je ovlivňována řadou proměnných, mj. velikostí a počtem stran, jejich geografickým působením, institucionálním soukolím atd. Autor se následně při výkladu *Sartoriho*, *Duvergera*, *Blondela* a jiných zabývá nejen jednotlivými typy stranických systémů (soutěživé a nesoutěživé; monopartismus, bipartismus, multipartismus; ideologické vzdálenosti mezi stranami), ale i typy politických stran (velké/malé, pivotální atd.).

Poslední kapitola *Kubátova* komplexu je věnována „Volbám a volebním systémům". Soutěživé volby jsou základním předpokladem demokracie; pojí se k nim však i další epiteta: svobodné, poctivé atd. Mezi jejich cíle patří ustavení politické reprezentace, politická stabilita či zajištění shody mezi mocí a preferencemi většiny obyvatel. Volební systém je souborem pravidel řídících volby jako proces. Za základní formy volebních systémů autor považuje systém většinový, poměrný a smíšený, o jejichž variantách obšírně pojednává. Velmi důkladně rozebírá také matematické metody přepočtu hlasů na mandáty (volební dělitelé a volební kvóty), zkoumá důsledky velikosti volebních obvodů či uzavíracích klauzulí. V samostatném oddílu upozorňuje na disproporční efekty všech volebních systémů a na nemožnost ideální kumulace efektů reprezentativnosti a akceschopnosti. Závěr rozsáhlé kapitoly patří volebnímu chování, typům hlasování, volební účasti a důvodům jejích výkyvů, volební geografii (vztah prostoru a voleb) a volební kampani, resp. jejím typům.

Autorem dvanácté kapitoly „Politická sociologie" je *K. Müller*. Zkoumá tuto disciplínu v širším kontextu sociálních věd, vidí ji vyrůstat ze sociologie politiky. Předmětem zájmu politické sociologie jsou širší společenské souvislosti či sociální souvztažnosti politiky: předpoklady demokracie, politická kultura, konflikt a konsensus, elity, byrokracie atd. Podrobněji se zastavuje u *Arona*, *Cosera* a *Lipseta* a tematické zaměření oboru názorně předestírá na konkrétním příkladu občanské společnosti, jíž považuje za záruku svobody a demokracie a nutný doplněk politických stran.

Ve třinácté kapitole *M. Skovajsa* rozebírá „Teorie demokracie". Rozlišuje deskriptivní a preskriptivní složky teorií demokracie, jež odděluje od jejích typů (např. přímá/zastupitelská, participační/elitní atd.). Výklad je orientován převážně chronologicky, tzn. začíná Athénami, *Platónem* a *Aristotelem*, a pokračuje přes *Rousseaua*, *Tocquevilla* a *J. S. Milla* až k *Schumpeterovi* jako představiteli kritických badatelů upozorňujících na rozdíly mezi ideálem vlády lidu a jeho reálným naplňováním. 19. století je v tomto nástinu stoletím prosazení vlády lidu, současně však názorně ilustruje rovněž rizika vlády průměru, absence mechanismu výběru nejschopnějších či dokonce tyranie většiny.

Čtrnáctou kapitolu napsal *L. Cabada*; pojednává o „Politické antropologii", tedy disciplíně přesahující zavedený záběr politické vědy pouze na moderní společnosti euroatlantické civilizace zaměřením na společnosti tradiční. Politická antropologie je specializovaným oborem antropologie, prostorem střetávání politologických, sociologických a antropologických pohledů na fungování lidské společnosti. Autor ilustruje její zkoumání pomocí pojmů moc a autorita, totalitarismus, politická náboženství, modernizace aj.

Předposlední kapitola, tentokráte z pera *M. Romancova*, se týká „Politické geografie", jež zkoumá vztahy mezi prostorem (v intervalu lokalita až svět, resp. vesmír) a politickou sférou. Politická geografie sestává ze čtyř hlavních škol: globalistické, neorealistické, systémové a kulturalistické. Tato věda zkoumá nejen regiony jako přirozené entity, ale také státy, alespoň pokud jde o jejich územní atribut. V této souvislosti se zabývá i hranicemi, velikostí států a jejich tvarem, teritoriální distribucí moci či vztahem centra a periferie.

M. Romancov je autorem také šestnácté kapitoly, nazvané „Geopolitika". Tento obor, koncentrovaný na výzkum teritoriálního uspořádání světa v globální perspektivě, byl po delší dobu poněkud poznamenán spojováním s expanzionistickými plány III. říše. Autor vyjmenovává a stručně charakterizuje nejvlivnější autory a jejich teorie: zakladatelskou osobnost *F. Ratzela* (opěvovaného svého času *L. Gumplowiczem* jako naději pro nové pojetí státního práva), bipolární teorii Heartlandu *H. J.Mackindera*, panregiony *K. Haushofera*, *Spykmanovu* teorii Heartlandu – Rimlandu nebo multipolární teorii *S. B. Cohena*. Závěrem upozorňuje na perspektivy astropolitiky, tj. pronikání politiky do vesmíru.

Dá se předpokládat, mj. vzhledem k působení autorů na řadě fakult a vysokých škol vůbec, že tato učebnice bude využívána stovkami studentů nejen politologie, ale i souvisejících oborů, právní vědu nevyjímaje. Rozhodně jim to nebude ke škodě, neboť jde o kvalitní širokospektrální práci. Od jiných učebnic podobného zaměření (např. „Politologie" sepsaná na brněnské právnické fakultě) se liší větším rozsahem a podrobností zahrnuté látky, nad učebnicemi orientovanými pouze na určitou dílčí tematiku či politologický přístup (např. dvě nedávné velmi zajímavé publikace *B. Říchové*) vyniká šíří záběru. Přesto, či snad právě proto, bych rád přičinil několik kritických poznámek, jež by mohly být zohledněny v dalším vydání, které považuji za jisté.

Začnu upozorněním na několik drobných pochybení, snadno odstranitelných v rámci korektur. Patří mezi ně pár překlepů, z nichž upozorňuji např. na dvojí iniciálu křestního jména prof. *Pavlíčka*, *V.* a *F.* (str. 29), přičemž jen *V.* je správně, jméno *H. Marcuse* (nikoliv *H. Marcus* – str. 106), „odporníky" (str. 226),

kterézto slovo upomíná na časy *M. Zemana* blahé paměti v čele Sněmovny, jenž v oslovení „vážení poslanci" zdaleka ne vždy vyslovoval zřetelné „l", logicky rozporné věty na str. 283 a 430, a zřejmě i na nesoulad mezi textem na str. 291 a 292 a tabulkou č. 15, kde jsou tři volební kvóty zachyceny v chybných vzorcích.

V podstatě do téže kategorie korektorsky odstranitelných „přehmatů" spadá tvrzení, že na Právnické fakultě MU se nevyskytují studijní programy politologického zaměření (jedna z tamních kateder se jmenuje „ústavního práva a politologie"), zařazení primárně právního historika *K. Schelleho* mezi členy právě zmíněné katedry ústavního práva, laskavé uvedení pražské právnické fakulty mezi institucemi zabývajícími se politologií, a to s výčtem tří autorů přiřazených ke katedře ústavního práva, zatímco dva z nich patří ke katedře teorie práva, avšak s opomenutím tamního garanta výuky politologie *P. Pitharta*.

Závažnější, avšak tím více subjektivní, jsou dílčí připomínky k rozsahu a obsahu jednotlivých kapitol.

Není mi známa délka a přesná struktura studijního programu politologie na Západočeské univerzitě, pro nějž je učebnice určena, ani jeho provázání s navazujícími speciálními kursy. Domnívám se nicméně, že takto objemný, universálně koncipovaný úvod do studia politické vědy, velmi vhodně zahrnující např. i tematiku politické geografie a geopolitiky, se měl dotknout rovněž teorie mezinárodních vztahů. Logickým pendantem kapitol o teoriích demokracie a o politických režimech by mělo být pojednání o totalitarismu (o němž se mluví pouze v kapitole o politické antropologii) a autoritářských režimech. Nemyslím, že by připsání několika desítek stran učinilo učebnici čtenářsky „nestravitelnou".

Podobně mi chybí výklad soudobých teorií demokracie, jakkoliv je autorem kapitoly odůvodňován v češtině přístupnou rozsáhlou literaturou. Soudě ze seznamu literatury, platí ostatně totéž i o teoriích starších. Nezdá se mi nicméně vhodné nezmínit se např. o *Dahlově* polyarchii, *Habermasově* koncepci diskursivní demokracie, republikánskými koncepty podbarvené kritice neliberální či dokonce totalitní demokracie nebo i v našem prostředí velmi aktuálních sporech o modely a pojetí demokracie (konsensuální, majoritní atd.). Na podstatu demokracie, existuje-li vůbec něco takového, vrhají často nové světlo. Možná to nepatří k „teoriím" demokracie (na str. 341–342 se v této souvislosti píše o „typech" demokracie), ale snad by stálo za úvahu, opět zejména z důvodů aktuálnosti, shrnout možná odůvodnění různých forem přímé a zastupitelské demokracie.

V kapitole věnované politické filosofii by bylo dobré nástin pestrosti proudů současné politické filosofie (utilitarismus /?/, liberalismus, komunitarismus, marxismus /?/ atd.) doplnit poznámkou, zda je autor považuje za identické s tím, co se běžně označuje jako „politické ideologie".

Myslím, že ve výkladu o pojmu ideologie by bylo bývalo dobré přihlédnout k tuzemským pracím *P. Pitharta* („Obrana politiky") a *P. Šaradína* („Historické proměny pojmu ideologie"). Zřetelnějším by se stalo negativní pojetí ideologií, např. *G. Sartorim* („Teória demokracie") z důvodů srozumitelnosti optované jako jedině správné. Stručnou připomínku by snad zasloužil také totální a partikulární pojem ideologie *K. Manheima* („Ideologie a utopie").

Pokud jde o jednotlivé politické ideologie, nejsem si úplně jist, zda označení „liberál" je v USA ekvivalentem pro převlečeného komunistu (str. 136). Zpravidla se uvádí, že současný americký liberalismus je analogií kontinentálního sociáldemokratismu (viz též orientace Demokratické strany). Rovněž tak nevím, můžeme-li souhlasit s tvrzením, že *J. Locke* byl zakladatelem „moderního" liberalismu, je-li tento v různých klasifikacích spojován až se sklonkem 19. století, zejména měl-li by *E. Burke* být představitelem „ranného" liberalismu (str. 137).

Sociální liberalismus byl v letech 1880–1930 ve Velké Británii po mém soudu spíše „věrným spojencem" liberálů (vliv *Gladstona* a jeho následovníků) než labouristů, kteří začínají hrát viditelnou politickou roli až začátkem 20. století (strana vznikla ve dvou krocích v letech 1900 a 1906), aby krátce po 1. světové válce od liberálů převzali štafetu alternativní strany konzervativců.

Nemožnost považovat libertarianismus za „moderní, tržně orientovaný konzervatismus" (str. 147) vyplývá ze slov samotného autora kapitoly, jenž mezi oběma spatřuje shodu v ekonomii, avšak rozdíly v individuálních hodnotách. Zatímco ekonomické postoje konzervatismu i liberalismu jsou proměnlivé v čase i místě, diference ve zdroji hodnot (člověk versus pospolitost) je zásadní a trvalá a brání tudíž zařazení obou směrů vedle sebe.

Se zřetelem na cílovou skupinu čtenářů, tj. studenty, by možná stálo za zdůraznění, že sociální stát není originálním konceptem sociálně demokratickým, neboť prvním praktikem jeho zárodečné formy byl *O. von Bismarck*.

Vzhledem k neuzavřenosti debaty o vztazích fašismu a nacionálního socialismu je možná příliš apodiktické prohlásit *Mussoliniho* a *Hitlerovu* linii za dva pilíře fašismu (při hledání zobecnění forem fašismu došel třeba *E. Nolte* k tripartici, když k italské a německé verzi „fašismu" přiřazuje i *Maurrasovu* „Francouzskou akci"). Otázkou také je, zda se za fašismus považuje každá autoritativní forma vlády; autorovo zahrnutí režimů *Pilsudského*, *Horthyho*, *Franca*, řeckých černých plukovníků i latinskoamerických diktatur pod etiketu fašismu nasvědčuje jeho poměrně širokému chápání. Z hledisek systematických snad stojí za zvážení vydělení výkladu o fašismu z oddílu o nacionalismu.

V kapitole o politických režimech stojí za zvýšenou pozornost charakterizace švýcarského režimu. Jen na okraj uvádím, že švýcarská právnická literatura běžně zkoumá i v tomto systému reálnou existenci dělby

moci, zejména vertikální, ale i horizontální (neodvolatelnost vlády, jádro exekutivní i soudní moci mimo dosah moci zákonodárné atd.), stojící v opozici proti dokonalému mocenskému monismu vlády shromáždění. Ten je navíc silně modifikován přímou demokracií. To je možná důvod častějšího používání termínu direktoriální režim.

Kapitola o volebních systémech je plná užitečných a přehledných dat. Napadá mě jen, zda neexistuje analogie mezi základními formami volebních systémů a prvočísly. Pokud bychom takové analogii přitakali, bude základním typem volebního systému ten, jenž není dále dělitelný. Je-li však smíšený volební systém kombinací prvků systému poměrného a většinového, není dále dělitelný na tyto komponenty? A je-li dělitelný, patří mezi základní typy?

Jsem si vědom toho, že např. *R. Dahl*, ale v této učebnici také *M. Skovajsa* (str. 353), neodlišuje demokratickou a republikánskou tradici. Řada autorů to však naopak činí, díky čemuž snáze klasifikují např. *Rousseauovo* učení jako učení radikálně demokratické, nikoliv však republikánské (např. Federalisté a Kant, ideály smíšené vlády a vlády práva). Nechci rozhodně připravit *M. Skovajsu* o jeho přesvědčení, myslím však, že by bylo z didaktických důvodů vhodné na toto alternativní pojetí upozornit.

Z nevelkého počtu a hlavně z marginálního charakteru recenzentových výtek je patrné jeho již jednou vyslovené přesvědčení o kvalitě práce. Nezbývá nyní než doufat, že se dostane do rukou také studentům práv, pro něž je politologie – spolu se sociologií – související vědou nejbližší a v mnohém ohledu i nejužitečnější.